

GYVENIMĄ DOVANOJUSIOS ŠIRDYS...

*Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių
įteikimo ceremonija*

Vilnius, Lietuvos Respublikos Prezidento rūmai
2011 metų rugsėjo 15 diena

LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTAS

**DEKRETAS
DĖL APDOVANOJIMO
ŽŪVANČIŲJŲ GELBĖJIMO KRYŽIUMI**

2011 m. rugpjūčio 10 d. Nr. 1K-810
Vilnius

I straipsnis.

Minint Lietuvos žydų genocido atminimo dieną Žuvančiųjų gelbėjimo kryžiumi apdovanojami asmenys, kurie, nepaisydami mirtino pavojaus sau ir šeimai, Antrojo pasaulinio karo metais gelbėjo žydus nuo nacių genocido:

Jadvygė AMBRAZIŪNIENĖ (Kaunas);
Stasė ARAMINIENĖ (Utenos r.);
Antanas BABONAS (po mirties);
Antanas BUSILAS (po mirties);
Ona BUSILIENĖ (po mirties);
Ona DAMANSKIENĖ (Kauno r.);
Jonas DARBUTAS (po mirties);
Arnoldas ENDZINAS (po mirties);
Antanina ENDZINIENĖ (po mirties);
Domicilė GAURILAVIČIENĖ (po mirties);
Tomas GAURILAVIČIUS (po mirties);
Bronislava JANKOVSKA (Bronislawa JANKOWSKA) (po mirties);
Leonard JANKOVSKI (Leonard JANKOWSKI) (po mirties);
Bronislava JUČINSKIENĖ (po mirties);
Mykolas JUSAS (po mirties);
Uršulė JUSIENĖ (po mirties);
Zofija KĖSMINIENĖ (po mirties);
Danutė Žosė KLIAUSKIENĖ (Kaunas);
Algirdas KORSAKAS (po mirties);
Antanas KORSAKAS (po mirties);
Ona KORSAKIENĖ (po mirties);
Jeronimas LENKTYS (po mirties);
Elena MEDZIUKIENĖ (Kaunas);
Galina MEŽANEC (Vilniaus r.);
Antanas MIKALAUSKAS (po mirties);
Stasė NAVIENĖ (po mirties);

Stasys NAVYS (po mirties);
Ona NORBUTIENĖ (po mirties);
Kazimieras RUDĖNAS (po mirties);
Veronika RUDĖNIENĖ (po mirties);
Olimpija RUTIENĖ (Klaipėdos r.);
Marijona SIMUTIENĖ (po mirties);
Feliksas SIMUTIS (po mirties);
Zosė SKIERIENĖ (Šilalės r.);
Viktoras SKRIPKAUSKAS (po mirties);
Bronė SKRIPKAUSKIENĖ (po mirties);
Janina SMOLENSKIENĖ (po mirties);
Arkadius ŠPAKOVSKI (Arkadiusz SZPAKOWSKI) (po mirties);
Mykolas ŠAIKŪNAS (po mirties);
Domiešlė ŠAIKŪNIENĖ (po mirties);
Vladislovas TAŠKŪNAS (po mirties);
Juozas TENIUKAS (po mirties);
Petras TENIUKAS (po mirties);
Ona TENIUKIENĖ (po mirties);
Valerija TENIUKIENĖ (po mirties);
Alfonsas TUPIKAS (Telšių r.);
Ignas TUPIKAS (po mirties);
Petronėlė TUPIKIENĖ (po mirties);
Marijona VIŠČIENĖ (po mirties);
Domas VIŠČIUS (po mirties);
Veronika ŽIUROMSKIENĖ (po mirties);
Juozapas ŽIUROMSKIS (po mirties);
Pranas ŽURAMSKIS (po mirties);
Lindvikas ŽVIKAS (po mirties);
Jadvyga ŽVIKIENĖ (po mirties).

2 straipsnis.

Šis dekretas įsigalioja nuo jo pasirašymo dienos.

RESPUBLIKOS PREZIDENTĖ

DALIA GRYBAUSKAITĖ

*K*iekvieną rugsėjį, minėdami Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dieną, pagerbiame per Antrąjį pasaulinį karą nužudytų Lietuvos piliečių žydų atminimą.

Šiomis dienomis prisimename ir žydų gelbėtojus, Teisuosius, kurie pasipriešino okupaciniam režimui ir, nepaisydami mirtino pavojaus, itin sudėtingomis sąlygomis – iš laikraščių puslapių sklindant nuožmiai antisemitinei agitacijai, vykstant masiniams ir sistemingiems žydų šaudymams, kuriuose, kaip rodo dokumentai, dalyvavo nemažai ir vietinių talkininkų – gelbėjo pasmerktuosius mirčiai.

Žmonės, gelbėję žydus, rizikavo ne tik savo, bet ir artimųjų gyvybe ir gerove. Kaip tik todėl savo šalyje, Lietuvoje, žydų gelbėtojai apdovanojami *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais*, o memorialinis institutas Katakstrosfos kankiniams ir didvyriams atminti *Jad Vašem* Jeruzalėje apdovanoja žydų gelbėtojus Pasaulio Tautų Teisulių medaliais, kuriuose išgraviruoti žodžiai *Išgelbėjęs vieną gyvybę, išgelbėja visą pasaulį*.

Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus siūlymu, Lietuvos Respublikos Prezidentė Dalia Grybauskaitė 2011 m. rugpjūčio 30 d. dekretu Nr. 1K-810 *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais* apdovanojo 55 asmenis, iš kurių 9 sulaukė šių dienų, o kiti, deja, apdovanojami jau po mirties.

Per šią *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžių* įteikimo ceremoniją pagerbiame tuos Lietuvos piliečius, dėl kurių ryžto ir sumanumo išgyveno ne vienas žmogus. Tie, kurie dosniai dalijo žmoniškumą, vedami tikėjimo, atjautos, dorovės nuostatų, nesvarstė apie galimą savo ir vaikų žūtį. Kiek žydų gelbėtojų Lietuvoje susilaukė daugumos mūsų krašto žydų likimo, istorijai liks nežinoma. Nesužinosime ir jų visų vardų – negausūs dokumentai, nužudytųjų gelbėtojų artimųjų laišškai išsaugojo tik keletą vardų. Per šią ceremoniją pagerbiame prieškaryje Vilniuje gyvenusio Arkadiušo Špakovskio (Arkadiusz Szpakowski) atminimą – negalėdamas likti abejingas brutaliam žydžių moterų paniekinimui ir akivaizdžiam pasityčiojimui, jis užtarė beteises moteris ir tai jam kainavo gyvybę. Tik per stebuklą gyvas liko devyniolikmetis Jaronimas Lenktys iš Daukantiškių kaimo, Šakių apskrities, bandęs išgelbėti mažą žydų mergaitę ir už tai išvežtas į Dachau, vėliau praėjęs ir Aušvico koncentracijos stovyklos pragarą.

Raseinių rajono valstiečių Antano Babono ir jo sesers Onos Korsakienės šeima išgelbėjo dvi jiems nepažįstamas merginas – Sarą Furmanskytę ir Rožą Lurie. Gausioje to paties rajono mažžemių valstiečių Domo ir Marijonos Viščių šeimoje prieglobstį rado jų kaimynas stambus ūkininkas Aronas Smolenskis. Visa Viščių šeima ištisus trejus metus dalijosi su Aronu Smolenskiu ir duona, ir pavojais. Dar vieni Raseinių rajono gyventojai Veronika ir Juozapas Žiuromskiai per karą išgelbėjo tik ką gimusią mergaitę Mirjam Zivaitę, o vėliau ją ir užaugino (dabar Marija Gvozdiova).

Kad būtų galima išgelbėti vieną žmogų, paprastai reikėdavo visų gelbėtojų šeimos narių ilgalaikių pastangų arba net keliolikos gelbėtojų šeimų pasiaukojimo. Šiandien apdovanojamos net kelios valstiečių šeimos, per karą gyvenusios Telšių rajone ir gelbėjusios savo bendrapiliečius žydus: Jonas ir Bronislava Darbutai, Tomas ir Domicėlė Gaurilavičiai, Marijona ir Feliksas Simučiai ir tuomet dar jauna mergaitė Zofija Šmitaitė (Kęsminienė) gelbėjo Telšių gyventoją Reizl Šochotienę ir jos sūnų Chaimą. Tėniukų ir Tupikų šeimos išgelbėjo Sarą Nechą Sandlerytę (vėliau Hodes), o telšiškiai Mykolas ir Domicėlė Šaikūnai – Naamą Kaganaitę (dabar Shilon).

Dori Lietuvos žmonės negalėjo abejingai stebėti, kas vyksta aplinkui, jiems buvo svarbi kito žmogaus gyvybė. Tarp apdovanojusių Bronislava ir Leonardas Jankovskiai ir jų dukra Galina Mežanec (Vilniaus r.), išgelbėję keturių asmenų Felerių šeimą iš Pabradės, Mykolas ir Uršulė Jusiai, išgelbėję dvi seseris Rivką ir Esterą Faktorovskytės (Vilkaviškio r.), Stasė ir Stasys Naviai (Alytaus r.), gelbėję Lėją Portaitę ir jos būsimą vyrą Samuelį Ingelį. Kazimiero ir Veronikos Rudėnų šeima, per karą gyvenę Molėtų rajone, prie Aiseto ežero, Šermukšnyneje išgelbėjo Labanoro gyventojus Jakovą ir Eliezierį Kačerginskius bei jų pusbrolių Eskę Strešelskį. Darbėnų gyventoja Cipora Zimanaitė (dabar Zipora Zimon-Toker, gyvena Izraelyje) išsigelbėjo padedant Darbėnų siuvėjui Viktorui Skripkauskui, jo žmonai Bronei ir Bronės seseriai Olimpijai Stanaitei (dabar Rutienei).

Vikriam, nors ir labai išsigandusiam berniukui, dabar jau garbaus amžiaus fizikui Edmundui Zeligmanui pavyko pabėgti iš mirtininkų duobės, Šilalės žydų sušaudymo vietos. Už savo gyvybės išgelbėjimą jis dėkingas seserims Marijonai Stonkienei ir Onai Norbutienei bei gelbėjime dalyvavusiems jų vaikams – Onai Stonkutei-Skierienei ir Povilui Norbutui.

Stebinantis Andriaus ir Marijos Urbonų šeimos iš Kauno rajono žygdarbis – išgelbėti net aštuoni Kauno geto kaliniai, tarp kurių ir šios gelbėjimosi istorijos iniciatorius, per karą netekęs rankos ir tapęs ne-

betinkamu priverstiniais darbams Milikas Siniukas (Yerachmiel Siniuk). Šiandien apdovanojama šios unikalios šeimos atstovė Ona Damaskienė (Urbonaitė).

Džiugu, kad tarp šių dieną apdovanojamųjų yra ir prieškario Kauno inteligentijos atstovų: tai pedagogas, rašytojas (pokario metais Maironio literatūros muziejaus direktorius) Antanas Busilas. Jis ir jo žmona Ona, dukroms padedant, išgelbėjo Rozą Stender. Džiaugiamės šiandien galėdami pasveikinti Busilų dukrą Danutę Zosę Kijauskienę. Kauno operos teatro choristas Liudvikas Žvikas ir jo žmona Ona paslėpė iš Kauno IX forto pabėgusį, visai jėgų nebetekusi gydytoją Mykolą (Michailą) Portnojų. Vėliau į gydytojo Portnojaus gelbėjimą įsitraukė kauniškių mokytojų Juozo Lazausko ir Arnoldo Endzino šeimos.

Šviesaus ir kilnaus žmogaus Alsėdžių klebono Vladislavo Taškūno vardas karo metais buvo žinomas ne vienam Telšių rajone besislaps-tančiam žydui. Izraelyje gyvenanti Sara Feidelmanaitė (dabar Šavel) ir dabar prisimena kunigą Vladislavą Taškūną ir ją gelbėjusius Stasę ir Antaną Mikalauskus.

Įtampa ir baimė, kurią patyrė tiek gelbėtojai, tiek išsigelbėję žmonės, buvo nuolatiniai tų kraupių dienų palydovai. Daugumos gelbėtojų ir išsigelbėjusių jau nebėra tarp mūsų, tačiau kilnūs žydų gelbėtojų darbai liko neužmiršti. Tai moralaus elgesio pavyzdys visiems mums ir ateinančioms kartoms.

Praėjus daugiau nei šešiasdešimt penkeriems metams po Antrojo pasaulinio karo, daugelį žydų gelbėtojų šis jų žygdarbio įvertinimas pasiekė, deja, jau po mirties, todėl garbingus apdovanojimus iš Lietuvos Respublikos Prezidentės rankų priima gelbėtojų artimieji – vaikai ir anūkai. Jie mena kilnius savo tėvų, senelių poelgius.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, 1993–2010 m., Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus siūlymu, *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais* apdovanota 1 090 asmenų.

Remdamiesi autentiškais išsigelbėjusių žmonių liudijimais, pristatome asmenis, kurių poelgis įvertintas Lietuvos valstybės apdovanojimu – *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*.

ANTANAS BABONAS
ANTANAS KORSAKAS
ONA KORSAKIENĖ
ALGIRDAS KORSAKAS

Sara Furmanskytė (vėliau Gurvičienė), gimusi 1922 m., 1941-ųjų birželį baigė gimnaziją Raseiniuose ir svajojo pradėti naują laimingą gyvenimą, tačiau likimas jai lėmė tapti Raseinių žydų, tarp kurių buvo ir jos artimieji, žudynių liudininke. 1941-ųjų liepą Raseinių žydai buvo suvaryti į stovyklą. Liepos 23 dieną visus vyrus žydus išvežė į Žieveliškes ir sušaudė.

Baigiantis rugpjūčiui, moteris uždarė Biliūnų dvaro kluone apie 7 kilometrus už Raseinių. Kai už poros dienų atvyko policininkai ir visus apsupo, Sara su savo pussesere Roza pabėgo ir pasislėpė kluone, o moteris išvežė sušaudyti. Policininkams pasišalinus, Sara su Roza dar ilgai drebėjo iš baimės ir bijojo pajudėti. Naktį jos pasiekė Girkalnį ir sustojusios prie vieno valstiečio namo paprašė pagalbos. Iš Saros Furmanskytės-Gurvičienės prisiminimų: *valstietis apžiūrėjo mus ir ėmė garisiai mąstyti: „Ką man su jumis daryti? Jei paliksiu jus, rizikuoju ne tik savo ūkiu, bet ir savo šeimos gyvybe. O jei paleisčiau jus, tas pats lyg jus sušaudyčiau. Einam!“* Taip merginos susipažino su Antanu Babonu, kurio ūkyje slapstėsi nuo 1941-ųjų rugpjūčio 31 dienos. Už keleto kilometrų nuo Antano Babono ūkio, Gailiūnų kaime, gyveno jo sesers Onos Korsakienės šeima. Ona, jos vyras Antanas ir sūnus Algirdas padėjo maistui: dažnai Algirdas su dviračiu naktimis veždavo besislapstančioms merginoms maistą, nes pas Antaną Baboną gyveno didelė giminaičių šeima. Kad apie slapstomas merginas nepasklistų kalbos, niekam apie jas nebuvo sakoma, kol 1942-ųjų liepą jas aptiko tarnaitė. Tuomet Sara su Roza išėjo iš A. Babono ūkio, jos išsiskyrė, slapstėsi skirtingose šeimose, joms teko sunkiai dirbti. Sara susirgo ir 1943 m. vėl sugrįžo pas Antaną Baboną, kur jautėsi labai gerai. Tačiau 1943-ųjų vasarą Sarą pamatė vienas pažįstamas iš Raseinių ir greitai pasklido kalbos, kad Antanas Babonas slepia žydę. Tuomet A. Babonas nuvežė Sarą į Gailiūnų kaimą

pas savo seserį Oną Korsakienę. Korsakų šeimoje Sara sulaukė išvadavimo. Visi Korsakų šeimos nariai labai gerai elgėsi su Sara Furmankyte, po karo ji palaikė labai artimus ryšius su Korsakų šeima ir Antanu Babonu.

Saros pusseserė Roza irgi išgyveno: Antanas Babonas, paslėpęs ją vežime su šiaudais, išvežė pas savo draugą Rosicką, kur ji ir gyveno iki išvadavimo. Merginos susitiko jau karui pasibaigus, vėliau Sara Gurvičienė ir jos pusseserė Roza Jankelevič (Lurie) su savo šeimomis emigravo į Izraelį, kur ir gyveno iki mirties.

ANTANAS BUSILAS
ONA BUSILIENĖ
DANUTĖ ZOSĖ KIJASKIENĖ (Busilaitė)

Iki karo Robertas ir Roza Stenderiai gyveno Kaune. Robertas Stenderis buvo Kauno operos koncertmeisteris ir dirigentas, Roza dvejus metus mokėsi Paryžiuje rentgenologo profesijos. Ji grįžo į Kauną 1933 metais. 1939-ųjų rugpjūtį gimė jų dukra Margalit.

1941-ųjų rugpjūtį Kauno gete įvyko pirmoji vadinamoji *Inteligentų akcija*, per kurią buvo nužudyti 534 žmonės. Robertas Stenderis buvo toje pirmojoje nužudytųjų grupėje. Akcijoms gete vis dažnėjant, Roza Stender išnešė iš geto savo dukrelę Margalit ir perdavė žinomai Kauno žydų gelbėtojai Natalijai Jegorovai. (Margalit Stender-Lonke gelbėjo daugelis žmonių, ji parašė savo prisiminimus, kuriuose labai šiltai prisiminė savo gelbėtojus).

Išnešusi iš Kauno geto dukrą, Roza Stender 18 parų klaidžiojo naktimis, beldėsi į daugelį namų, bet veltui, kol ji vėl sutiko Nataliją Jegorovą ir ši nuvedė ją į daugelio Kauno žydų *Angelo sargo* – Sofijos Binkienės butą. Sofija ją šiltai priėmė, pamaitino, jos daug kalbėjosi ir paaiškėjo, kad šiame name gyvena lietuvių kalbos mokytojas. Tai buvo pedagogas, rašytojas (pokario metais Maironio literatūros muziejaus direktorius) Antanas Busilas.

Iš Antano Busilo dukters Danutės Zosės Kijauskienės (Busilaitės) prisiminimų:

mūsų name nuo 1943 m. rudens iki 1944 m. rugpjūčio 1 dienos, kuomet į Kauną įžengė Tarybinė armija, gyveno ir slapstėsi Roza Peraitė-Stender. Tėvas atsivedė ją iš Sofijos Binkienės buto. Mes buvome neįspėti apie naują gyventoją, tačiau mano mama buvo labai tolerantiška, gera visiems. Roza padėdavo mano mamai dirbti namų ruošos darbus, kadangi ūkis buvo nemažas, dirbo daržuose, melždavo karvę. Mano mama ir Roza daug bendravo, ilgai kalbėdavosi vakarais, kartu parūkydavo. <...> Kadangi Roza turėjo gana ryškius semitinius bruožus, rišdavosi skarelę. Ji buvo darbšti ir tvarkinga, turėjo nemažai draugų, kurie lankydavosi mūsų name vokiečių okupacijos metais. Kaimynai žinojo, kas ji tokia, tačiau niekas neišdavė. Pasibaigus karui Roza Peraitė-Stender išvyko į Vilnių. Antanas Busilas keletą kartų susitiko su ja Vilniuje, apie tai mes žinojome iš jo pasakojimų.

Antanas Busilas ir jo žmona Ona, dukroms padedant, išgelbėjo Rozą Stender.

ONA DAMANSKIENĖ (Urbonaitė)

Kauno geto kalinyš Jerachmielis (Milikas) Siniukas, dirbdamas priverstinius darbus Aukštųjų Šančių ginklų sandėlyje, buvo sunkiai sužalotas: įvykus sprogimui neteko rankos. Tai įvyko 1943 m. liepos 23 dieną. Tapęs neįgaliu, netinkamu priverstiniais darbams, netrukus būtų tapęs pasmerktuoju mirčiai.

J. Siniuko giminaitis Davidas Sandleris, dirbdamas už geto ribų, susipažino su valstiečiu Andriumi Urbonu (gyvenusiu Juozapavos km, Lapių valsč., Kauno apskr.). Davidas labai prašė Andrių Urboną padėti savo giminaičiui J. Siniukui. Andrius Urbonas atsakė, jei tik jis pats sugebės ateiti – jis jį priims. J. Siniukas pabėgo iš geto ir jam pavyko pasiekti svetingus Andriaus ir Marijos Urbonų bei jų vaikų Onos (20 m.), Juozo (15 m.) ir Algiuko (4 m.) namus. Urbonai jį apgyvendino kluone, maitino. Urbonų šeima buvo labai neturtinga, jiems vos užtekėdavo maisto patiems. Jerachmielis Siniukas pasiūlė Andriui Urbonui

priimti daugiau žydų: visi susibūrę, jie galėtų nusipirkti daugiau maisto, o jei vokiečiai Andrių sugautų, tai jam vis tiek būtų ta pati mirties bausmė, ar jis slėptų vieną ar keletą žydų. Andrius Urbonas sutiko priimti ir kitus žmones iš Kauno geto.

Jerachmielis Siniukas sugrįžo į getą, susitiko su Izia Fainu (Yitzchak Fein) ir pasiūlė jo šeimai – žmonai Mirai ir dviem vaikams, 12 ir 8 metų, slapstytis pas Andrių Urboną. Kai Faino šeima saugiai pasislėpė pas Urbonus, Siniukas vėl sugrįžo į getą ir pasiūlė savo prieškarį pažįstamam Henriui Kacenelenbogenui (vėliau Kellen), jo žmonai ir sūnėnui, desperatiškai ieškojusiems galimybių pabėgti, atvykti slapstytis pas Andrių Urboną. Kaip tik tuo metu aštuonerių metų Henrio Kacenelenbogeno sūnėnas buvo ką tik išvengęs vaikų pagrobimo akcijos. Kiekvieną sykį, kai J. Siniukas atvesdavo naują šeimą, Andrius padidindavo slėptuvę. Ona ruošdavo aštuoniams besislapstantiems žmonėms valgi, Juozas su Andriumi pranešdavo fronto naujienas. Iš pradžių žydai slapstėsi kluone, vėliau, frontui artėjant, persikėlė į slėptuvę, įrengtą po baldais namo viduje.

Kaip liudija Jerachmielis (Milikas) Siniukas, kilni Urbonų šeima visą savo dėmesį skyrė besislapstantiems žmonėms: įvairiausiais būdais stengėsi palengvinti jiems gyvenimą, saugojo nuo pražūties. Visi besislapstantys žydai šioje šeimoje laimingai sulaukė išvadavimo. Andrius ir Marija Urbonai bei jų sūnus Juozas buvo apdovanoti *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais* 1999 metais. Dabar apdovanojimui pristatoma Ona Damanskienė (Urbonaitė), aktyviai dalyvavusi gelbstint Jerachmielį (Miliką) Siniuką ir kitus pabėgėlius iš Kauno geto.

ZOFIJA KĘSMINIENĖ (Šmitaitė)
JONAS DARBUTAS
BRONISLAVA JUČINSKIENĖ (Darbutienė)
DOMICĖLĖ GAURILAVIČIENĖ
TOMAS GAURILAVIČIUS
MARIJONA SIMUTIENĖ
FELIKSAS SIMUTIS

Vokietijai okupavus Lietuvą, telšiškė Reizl Šochotienė su savo vaikais Chaimu ir Jehošua buvo įkalinti Rainių ir Gerulių stovyklose, vėliau Telšių gete. Nuo 1941 m. pabaigos, po Telšių geto likvidavimo ir iki pat išlaisvinimo 1944 m. spalį Reizl Šochotienė su savo vaikais slapstėsi Telšių apylinkėse ir pačiame Telšių mieste. Pagrindinė šios šeimos gelbėtoja per visą karą buvo vaikų auklė Domicėlė Pagojutė, kuri surasdavo patikimų žmonių, savo giminių ar gerų pažįstamų, dėl kurių pagalbos, pasiaukojimo ir sumanumo išgyveno Reizl Šochotienė ir jos sūnūs Chaimas ir Jehošua. Šeimą gelbėjo keliolika lietuvių šeimų. Dauguma Šochotų gelbėtojų jau apdovanoti *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais*.

Šiai apdovanojimo ceremonijai pristatomos trys Reizl Šochotienės ir jos sūnaus Chaimo gelbėtojų šeimos, apie kurių pagalbą liudija Izraelyje gyvenantis vienintelis gyvas likęs šios šeimos narys – Jehošua Šochotas (gim. 1933 m.), tai: Darbutų, Gaurilavičių, Simučių šeimos ir paties Jehošua Šochoto gelbėtoja Zofija Kęsminienė (Šmitaitė).

* * *

Zofija Šmitaitė (vėliau Kęsminienė) dar būdama maža mergaitė neteko motinos, ją augino ir auklėjo motinos sesuo Kazimiera Gruininė, gyvenusi, Telšių rajone, Vygantiškių kaime. Jau paauglė Zofija eidavo tarnauti pas ūkininkus. 1939–1944 m. ji tarnavo piemene ir pusmerge Juozapo Butvydo ir seserų Veronikos ir Kazimieros Rupeikaičių valdomame ūkyje gretimame Kalnėnų kaime. 1941 m. gruodį – 1942 m. sausį šiame ūkyje slapstėsi žydai: dvi pagyvenusios ir viena jauna moteris

su dukrele gyveno troboje, o Reizl Šochotienė su sūnumis Jehošua ir Chaimu slėpėsi daržinėje, linų prikrautoje jaujoje. Toje jaujoje Šochotai išbuvo apie 4 savaites, tik naktimis išeidavo į lauką, valgyti jiems atnešdavo Kazimiera Rupeikaitė arba Zofija Šmitaitė.

Iš Jehošua Šochoto prisiminimų:

likusios keturios žydės, kurios taip pat slapstėsi pas Butvydą, nežinojo, kad mes slapstėmės jaujoje. Vieną dieną kažkas įskundė valdžiai, kad Butvydas slepia žydus. Atvažiavo baltaraiščiai tų žydų ieškoti. Viena iš dviejų pagyvenusių žydžių, pamačiusi baltaraištį, bėgo slėptis į jaują. Tai pamatęs baltaraištis puolė ją vytis. O Zosė Šmitaitė, pamačiusi šią sceną ir žinodama, kad jeigu bėganti žydė įeis į jaują, tai baltaraiščiai suras ir mus, greitai susiorientavo, aplenkė besivejančią baltaraištį ir sulaikė žydę, nors žydė jau buvo suspėjusi atidaryti jaujos duris. <...> Baltaraištis pasižiūrėjo į atviras jaujos duris, pagalvojo, kad jauja yra pilna linų, ir nusivarė žydę į pirkį. Baltaraiščiai surado ir likusiais žydes (antrą pagyvenusią moterį ir moterį su dukrele), visas keturias išsivežė į Telšius. Kur ir kada jos buvo sušaudytos, aš tiksliai nežinau <...>.

Tik dėl Zofijos Šmitaitės (Kęsminienės) sumanumo ir ryžto nuo neišvengiamos mirties tą dieną išsigelbėjo Butvydų ūkyje besislapstantys Šochotų šeimos nariai – Reizl Šochotienė ir jos sūnūs Jehošua ir Chaimas.

* * *

1942 m. Domicėlė Pagojutė susitarė su Jonu Darbutu ir Bronislava Darbutiene (vėliau Jučinskiene), kuriuos gerai pažinojo, jog šie priims pas save Chaimą Šochotą (gim. 1932 m.). Jonas ir Bronislava Darbutai savo vaikų tada neturėjo, Chaimas Šochotas slapstėsi pas juos buvo beveik visus 1942 metus. Vėliau Chaimui buvo surasta vieta kitoje šeimoje, gyvenusioje netoli Varnių, tačiau ten jį aplankiusi Domicėlė Pagojutė nusprendė, kad berniukas laikomas blogomis sąlygomis ir grąžino jį Darbutams. Taip 1943 m. Chaimas Šochotas antrą kartą atsirado pas Joną ir Bronislavą Darbutus ir prabuvo pas juos iki 1943 m. rudens, kol šiose apylinkėse pradėjo siautėti atvežti į šiuos kraštus ukrainiečiai ir visiems besislapstantiems šiose apylinkėse žydams teko vėl keisti slapstymosi vietas.

* * *

Domicėlės ir Tomo Gaurilavičių šeima turėjo ūkį Rubežaičių kaime, Telšių rajone. Gaurilavičių kaimynystėje gyveno Povilo ir Stanislavos Vagnorių šeima, pas kuriuos slapstėsi Jehošua Šochotas, o pas Gaurilavičius 1943 m. gyveno Chaimo ir Jehošua motina Reizl Šochotienė. Visiems Šochotų šeimos nariams saugumo sumetimais reikėjo ne kartą keisti gelbėtojų šeimas, tačiau jei šioje gelbėtojų grandinėje reikiamu momentu nebūtų atsiradę gerų ir patikimų žmonių, Reizl Šochotienei ir jos sūnums Chaimui ir Jehošua nebūtų pavykę išgyventi.

* * *

1943 m. pabaigoje ir 1944 m. pirmojoje pusėje Reizl Šochotienė buvo Felikso ir Marijonos Simučių šeimoje, kurie turėjo nedidelį ūkį Judrėnų kaime netoli Telšių. Šioje šeimoje buvo 1938 m. gimęs sūnus Albinas ir 1945 m. gimė dukra Morta. Po karo, kai Lietuvos kaimuose pradėjo kurti kolūkius, Simučių šeima paliko savo ūkį ir įsikūrė Telšiuose. Visus metus Reizl Šochotienė, kol gyveno Telšiuose iki 1965 m., bendravo su Marijona ir Feliksu Simučiais.

Jehošua Šochotas paskaičiavo, kad jam slapstymosi metu kas kiek laiko teko glaustis 15-oje šeimų, Chaimas Šochotas priskaičiavo šiek tiek mažiau, o Reizl Šochotienė – net 22 šeimas, kuriose jai teko slapstyti.

ARNOLDAS ENDZINAS
ANTANINA ENDZINIENĖ
LIUDVIKAS ŽVIKAS
JADVYGA ŽVIKIENĖ

1943-ųjų gruodį, per Kalėdas šešiasdešimt keturi mirčiai pasmerkti žmonės, Kauno IX forto kaliniai, tarp kurių buvo ir gydytojas Mykolas (Michailas) Portnojus, įveikę neįtikėtinas kliūtis ir sunkumus, pabėgo

iš baisaus naikinimo lagerio. Bėgliai pasiskirstė į grupes, grupeles, kad būtų lengviau pasislėpti. Gydytojas Mykolas Portnojus nusprendė sugrįžti į Kauną. Išsekęs ir išvargęs pats nepajuto, kaip atsirado Aleksote prie savo seno pažįstamo, Operos ir baleto teatro choristo Liudviko Žviko buto durų. Nesulaukęs šeimininkų, mirtinai išvargęs, jis užmigo tiesiog laiptinėje. Laimei, jį pažadino ne kas kitas, o Liudvikas Žvikas. Net ir tomis aplinkybėmis, kai įnirtingai visur buvo ieškoma pabėgėlių mirtininkų iš IX forto, Jadvyga ir Liudvikas Žvikai nedvejodami paslėpė gydytoją Mykolą Portnojų. Jie padėjo jam ir vėliau, kai saugumo sumetimais reikėjo prašyti kitų žmonių pagalbos. Vėliau Mykolui Portnojui padėjo kaunietis inžinierius Vytautas Klimavičius, į jo gelbėjimą aktyviai įsitraukė mokytojas Juozas Lazauskas, kurio šeimoje Mykolas Portnojus apsigyveno. Greta gyvenęs kitas mokytojas – Arnoldas Endzinas ir jo žmona Antanina Endzinienė rodė nepaprastos drąsos ir sumanumo pavyzdžius, nuolat padėdami tragiškoje būklėje atsidūrusiam Mykolui Portnojui. Vėliau, kai Juozas Lazauskas slapstė Etą Levin Hecht, Endzinai visą laiką jiems padėjo maistu.

Septynis mėnesius kilniems žmonėms teko kovoti dėl gydytojo Mykolo Portnojaus gyvybės. Karui pasibaigus, iki savo mirties 1976 m., gydytojas Mykolas Portnojus dirbo ir gyveno Kaune.

BRONISLAVA JANKOVSKA (BRONISŁAWA JANKOWSKA)
LEONARD JANKOVSKI (LEONARD JANKOWSKI)
GALINA MEŽANEC (JANKOWSKA)

Felerių šeimos nariai – Joshua-Nahum Feler, jo žmona Miriam, dukros Judita ir Dvora (dabar Yoetz) prieš karą gyveno Pabradėje. 1941 m., prasidėjus žydų persekiojimams ir žudynėms, jiems pavyko iš ten pabėgti. Kurį laiką Feleriai gyveno Svierių gete, vėliau ilgai slapstėsi miškuose, žeminėse, kol 1944-ųjų vasarį atsitiktinai pakliuvo pas Leonardą ir Bronislavą Jankovskius (Jankowski), gyvenusius Kaidonėlių kaime, Vilniaus apskrityje. Prieš karą Jankovskiai nepažinojo Felerių. Iš pradžių Feleriai pasiprašė pasilikti nakčiai, tačiau Jankovskiai juos iš-

slapstė savo sodyboje iki išlaisvinimo. Jankovskių gyvenamasis namas buvo dviejų dalių, vienoje pusėje gyveno giminės, o kitoje pusėje, viename kambaryje – Leonardas ir Bronislava Jankovskiai su savo trimis dukterimis Irena, Jadvyga ir Galina. Šiame vieninteliame kambaryje ir buvo iškasta duobė, kurioje slėpėsi Feleriai. Vyriausioji gelbėtojų dukra Galina tapo tikra tėvų pagalbininke saugant ir globojant besislapstančiuosius. Vieną dieną, būdama lauke, ji pastebėjo besiantinančius policininkus. Galina greitai grįžo namo ir perspėjo Felerių šeimos narius apie gresiantį pavojų. Jiems nebeužtekto laiko pasislėpti duobėje, todėl visi užlipo ant rusiškos viryklės, buvusios troboje, viršaus. Laimei, jų neaptiko policija, nors ir apieškojo namą. Po kurio laiko Jankovskių namuose vėl buvo krata. Tą kartą Dvora Feler ir jos sesuo Judita pasislėpė rūsyje, o tėvai kitoje sodybos vietoje. Dėka Jankovskių ir vėl visi išsigelbėjo. 1959 m. Felerių šeima išvyko į Izraelį ir ryšiai su Jankovskiais nutrūko. Dvora jų ilgai ieškojo ir pagaliau jai pavyko rasti Galiną Mežanec, jos palaiko reguliarius tarpusavio ryšius ir šiais laikais.

MYKOLAS JUSAS URŠULĖ JUSIENĖ

Seserys Rivka ir Estera Faktorovskytės su savo tėvu gyveno Vilkauiškyje. Jų motina mirė dar prieš karą. 1941 m. birželio 22 dieną miestą užėmė vokiečiai. Po mėnesio tėvas kartu su kitais vyrais žydais buvo nužudytas. Rugsėjo 24 d. sušaudė moteris ir vaikus. Tą dieną Rivkos ir Esteros kaime nebuvo – jos dirbo pas ūkininkus. Taip joms pavyko išsigelbėti. Kitą dieną jas aptiko policija ir suėmė. Merginos buvo įtrauktos į dvylikos kitų išsigelbėjusių žydų grupę. Vokiečių karininkas pažadėjo, kad jie visi liks gyvi ir leido jiems pasilikti kaime dviejuose ūkiuose. Kai kurie kitur besislapstantys žydai, išgirdę apie tai, nutarė prie jų prisijungti. Iki lapkričio vidurio jie gyveno laisvai, dirbo pas ūkininkus. Tačiau, pasisamdę žydus, ūkininkai privalėjo pranešti jų vardus policijai. Lapkričio 15 d. likusieji žydai buvo surinkti ir sušaudyti.

Rivkai su Estera ir vėl pavyko pasislėpti – šįkart Uršulės Jusienės namuose. Jos čia išbuvo iki 1942 m. sausio 5 dienos. Tą dieną merginas suėmė, nes kažkas besislapstančius žydus įdavė.

Sausio 8 d. vėl vyko žydų žudynės, liko gyvi vos keli – tarp jų buvo ir seserys Faktorovskytės. Jiems pavyko papirkti policijos karininką, pažadant jam atiduoti turimą turtą. Netrukus gestapas pradėjo tardymą, klausinėjo apie šį karininką, bandydami suprasti, kodėl jis paliko visus šiuos žmones gyvus.

Seserys nusprendė parašyti į gestapą – paskelbti, kad jų motina nebuvo žydė. Ūkininkė Uršulė Jusienė ir jos sesuo vienuolė tą paliudijo.

Vilkaviškio kunigas Jonas Kardauskas išdavė seserims Faktorovskytėms krikšto liudijimus ir 1942 m. gegužės 28 d. Rivką ir Esterą paleido, o visus kitus ten kalėjusius žydus nužudė.

Nuo tos dienos seserys gyveno pas Uršulę Jusienę atvirai. Jos dirbo ūkio darbus, sekmadieniais ėjo į bažnyčią ir gyveno Uršulės namuose tol, kol atėjo rusų armija.

Po karo seserys išvyko iš Lietuvos, gyveno Izraelyje.

2009 m. *Jad Vašem*, Jeruzalėje Mykolas ir Uršulė Jusiai pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoiais.

JARONIMAS LENKTYS

Jaronimas Lenkty's gimė 1924 m. kovo 23 d. Daukantiškių kaime, Šakių apskrityje, valstiečių šeimoje. Mokėsi Gelgaudiškio mokykloje, ten baigė keturis šios mokyklos skyrius. Vasaromis berniukas tarnaudavo pas ūkininkus, jam teko piemenauti, dirbti namų ūkio darbus. Sovietų okupaciją pakeitė nacistinė, Lietuvą užklupo Antrasis pasaulinis karas. 1941 m. vasarą prasidėjo masinis žydų naikinimas. Šie įvykiai neaplenkė ir Gelgaudiškio miestelio žydų.

Iš Jaronimo Lenkčio proanūkio Luko Lenktaičio rašinio „Mano prosenelio istorija“ (Jurbarko Naujamiesčio vidurinė m-kla): <...> *Jaronimui, tuomet dar labai jaunam žmogui, žydų naikinimas kėlė didelį siaubą ir sielvartą. Todėl, motinai paprašius, vaikiną pagrobė iš Gelgaudiškio žydų arešto vietos*

mažą mergaitę, paslėpė ją savo namuose. Tačiau paslaptis greitai buvo atskleista. Tą pačią dieną kaimynai paskundė vokiečių gestapininkams, jog Jaronimas slepia žydaitę. Tuoj pat prisistatė naciai, mergaitę išsivedė ir daugiau jos niekas nematė. Vokiečiai Jaronimo pasigailėjo, paliko gyvą, tačiau jo gyvenimą pavertė tikru pragaru. Vaikiną areštavo, išvežė į Kauną ir įkalino IX forte <...>.

IX forte Jaronimas Lenktys kalėjo apie savaitę. Po to vokiečiai vaikiną ir dar keletą vyrų įsodino į sunkvežimį, vėliau į traukinį ir vežė tolyn į vakarus. Iš pradžių Jaronimas Lenktys atsidūrė Dachau koncentracijos stovykloje. Ten išbuvo apie mėnesį. Buvo baisu: šaudė žydus, o kalinių gyvenimo sąlygos buvo siaubingos. Po mėnesio jį atvežė į Aušvicą, garsiausią nacių įkurtą „mirties fabriką“. Daug kartų prosenelis pasakojo apie ten patirtas kančias <...>.

Tarybų Sąjungos kariuomenė išlaisvino Aušvicą 1945 m. sausio 27 dieną. Jaronimas Lenktys ištrūko iš pragariškos koncentracijos stovyklos, tačiau dar negreitai sugrįžo į savo gimtuosius namus. Rusai paėmė jį į kariuomenę. Išstarnavęs porą metų tarybinėje armijoje, Jaronimas Lenktys grįžo į Lietuvą ir apsigyveno Ramoniškių kaime, Šakių rajone, ten sukūrė šeimą. 1947–1988 m. J. Lenktys dirbo Šakių rajono kolūkyje „Komjaunuolis“ traktorininku. 1988 m. išėjo į pensiją. Jaronimas Lenktys mirė 2007 m. gruodžio 1 dieną.

Pagal LR įstatymus Jaronimas Lenktys buvo pripažintas nukentėjusiu nuo 1939–1990 m. okupacijų asmeniu. Reikšminga, kad Jaronimas Lenktys šiandien apdovanojamas *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*, jo poelgis nebus užmirštas.

**ANTANAS MIKALAUSKAS
VLADISLOVAS TAŠKŪNAS**

Pirmaisiais karo mėnesiais Sara Feidelmanaitė (vėliau Šavel) neteko beveik visų savo artimųjų, kurie buvo nužudyti netoli jos gimtojo Telšių miesto.

Sara Feidelmanaitė ir jos vyresnioji sesuo Doba Feidelmanaitė (vėliau Rafaelienė) kartu su kitomis 500 jaunų moterų buvo įkalintos

Telšių gete. 1941-ųjų gruodį, artėjant geto likvidacijai, jos pabėgo, galvodamos, kad gal kur nors, netoli gimtųjų Alsėdžių, pavyks pasislėpti. Keletą dienų jos klaidžiojo aplink Alsėdžius, patyrė daug sunkių išbandymų, kol vieną dieną sutiko Alsėdžių kunigą Vladislovą Taškūną. Jis pasakė merginoms, kad joms padės. Pirmiausia kunigas priėmė merginas į savo namus, kur kartu su kitomis dvejomis žydėmis iš Telšių jos slapstėsi keletą savaičių. Per tą laiką kunigas Vladislovas Taškūnas pasikalbėjo su savo parapijiečiais ir surado merginoms prieglobstį.

Jauni žmonės – Antanas ir Stasė Mikalauskai – priėmė Sarą Feidelmanaitę. Nors ir buvo rizikinga, tačiau Mikalauskai nusprendė aplinkiniams pristatyti Sarą kaip savo tolimą giminaitę. Sara Feidelmanaitė pragyveno pas Mikalauskus iki 1944-ųjų spalio, kol šis regionas buvo išlaisvintas nuo vokiečių. Sarai prašant, Antanas ir Stasė Mikalauskai padėdavo, duodavo drabužių ir jos seseriai Dobai, kuri slapstėsi pas kitus žmones.

1994 m. *Jad Vašem*, Jeruzalėje kunigas Vladislovas Taškūnas, Stasė ir Antanas Mikalauskai pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais. Stasė Mikalauskienė *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi* apdovanota 1995 metais. Šiandien *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais* apdovanojami Saros ir Dobos Feidelmanaičių gelbėjimo organizatorius, šviesios atminties kunigas Vladislovas Taškūnas ir Antanas Mikalauskas, be kurių pagalbos seserims Feidelmanaitėms nebūtų pavykę išgyventi.

STASĖ NAVIENĖ STASYS NAVYS

Antrojo pasaulinio karo išvakarėse mokytojas Stasys Navys su savo žmona Stase ir trimis sūnumis – Gintautu, Evaldu Vyliumi ir Jonu Tautvydu – gyveno Gražulių kaime, Alytaus rajone.

Lėja Portaitė, pabėgusi iš Kauno geto, iš pradžių su grupe žydų slapstėsi miškuose. Vėliau ji keletą mėnesių buvo Elenos Ivanauskienės šeimoje Skovagalių kaime. Kai pas Ivanauskus pasidarė pernelyg pavojinga, Lėja ėmė ieškoti kitos slapstymosi vietos. 1944-ųjų pavasarį,

prašydama pagalbos, Lėja Portaitė pasibeldė į Navių duris. Stasys ir Stasė Naviai sutiko priimti Lėją Portaitę, kartu įsitraukdami į ilgą, sudėtingą ir rizikingą žydų gelbėjimo procesą. Pas Navius dažnai užeidavo ir būsimasis Lėjos vyras Samuelis Ingelis. Naviai siūlė ir Ingeliui pas juos apsigyventi, tačiau jis nesutiko, sakydamas, kad pernelyg pavojinga slapstyti du žmones ir susirado prieglobstį kitur. Naviai šelpdavo maistu ir kitus besislapstančiuosius – Abelį Vainšteiną (vėliau Aba Gefenas) ir jo brolių Josefą. Po karo Lėja Portaitė ir Samuelis Ingelis emigravo į JAV. Deja, Stasio Navio gyvenimas pasibaigė tragiškai: 1947 m. Stasį Navį iš pasalų nužudė nenustatytas asmuo.

1997 m. *Jad Vašem*, Jeruzalėje Stasys ir Stasė Naviai pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais.

Šiandien pagerbiamas mokytojo Stasio Navio ir jo žmonos Stasės Navienės atminimas apdovanojant juos *Žuwančiųjų gelbėjimo kryžiais*.

ONA NORBUTIENĖ ZOSĖ SKIERIENĖ (*Stonkutė*)

Edmundas Ruvinas Zeligmanas gimė 1931 m. vasario 25 d. nedeliame Šilalės miestelyje, kantoriaus šeimoje. Vokiečiai Šilalę užėmė 1941 m. birželio 23 dieną. Šilalės žydai jau žinojo apie nacių vykdomą žydų genocidą, mėgino bėgti, tačiau tai pavyko tik nedaugeliui šeimų. Prasidėjo žudynės.

1941 m. liepos 7 d. daugiau kaip šimtą vyrų ir jaunuolių suvarė į sinagogą ir uždarė. Naktį sargybiniai ėmė mėtyti pro langus granatas ir daugelis viduje buvusių žydų žuvo. Likę gyvi buvo nužudyti rytojaus dieną. Edmundas Ruvinas Zeligmanas taip pat buvo uždarytas sinagogoje kartu su tėvu ir broliu. Granata mirtinai sudraskė Edmundo brolių. Pašturpę iš siaubo, Edmundas su tėvu glaudėsi pasienyje vienas prie kito, nesu-vokdami, ar gyvi, ar mirę, nes visoje sinagogoje skambėjo sužeistųjų ir mirštančiųjų aimanos. Vėliau juos nuvarė sušaudyti. Prie mirtininkų duobės Edmundas matė, kaip jo mylimas tėvas griuvo į duobę. Kilus sumaiščiui, Edmundas pabėgo ir sugrįžo į Šilalę, kur buvo likusios mo-

terys su vaikais. Edmundui stebuklingai pavyko pabėgti ir iš kitų žudynių, kai buvo šaudomos moterys su vaikais Tūbinės miške ir kai žydai buvo varomi sušaudyti iš Telsių geto.

Po kelių miškuose praleistų naktų Edmundas pasiekė Šilalę ir pasibeldė į gerai pažįstamų kaimynų Lašaičių namo langą. Lašaičiai su didele nuostaba priėmė lyg iš numirusiųjų prisikėlusį vaiką. Jie baisėjosi klausydamiesi, ką berniukui teko iškęsti, nuprausė, pavalgydino. Tačiau pas buvusius kaimynus galėjo bet kas pastebėti Edmundą, todėl jį nusiuntė į Jokūbaičių kaimą už 5 km nuo Šilalės ir apgyvendino pas Oną Norbutienę. Edmundui teko slapstytis šaltoje kamaroje, retkarčiais jis išeidavo į lauką, apvilktas Onos Norbutienės sūnaus Povilo drabužiais. Dažnai jo negalėdavo išleisti į lauką, nes namai buvo prie pat kelio, pro šalį dažnai pravažiuodavo vokiečiai, dar dažniau – baltaraiščiai. Nujausdama kažką negero, O. Norbutienė sutarė su seserimi Marijona ir jos vyru Povilu Stonkais, kurie gyveno Žvingių miestelyje, kad jie priims berniuką. Stonkai labai rizikavo, apie slepiamą berniuką žinojo tik Žvingių klebonas. Pas Stonkus vasarą Edmundas „gyveno“ rugiuose, o rudenį ir pavasarį – daržinėje po šienų įrengtoje slėptuvėje. 1944 m. spalio mėnesį vokiečiai pasitraukė iš Žvingių. Po ilgų ir sunkių trejų slapstymosi metų Edmundas Zeligmanas pagaliau sulaukė išvadavimo. Edmundo motina mirė prieš karą, o tėvą, du brolius ir seserį sušaudė. Padėkojęs savo gelbėtojams, Edmundas apsigyveno pas Praną Šimutį ir jo seserį, kurie gyveno netoli Šilalės miestelio. Jie priglaudė Edmundą kaip savo vaiką. Čia gyvendamas 1951 m. baigė Šilalės gimnaziją, vėliau Vilniaus universitetą, Fizikos ir matematikos fakultetą. E. Zeligmano gelbėtojai Marijona ir Povilas Stonkai apdovanoti *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiumi*. Šiandien *Žūvančiųjų gelbėjimo kryžiais* apdovanojami pasiaukojamai E. Zeligmano gelbėjime dalyvavusieji Ona Norbutienė (po mirties) ir jos sesers Marijonos Stonkienės dukra Zosė Skierienė (Stonkutė).

**KAZIMIERAS RUDĖNAS
VERONIKA RUDĖNIENĖ
STASĖ ARAMINIENĖ (Rudėnaitė)**

Kazimieras ir Veronika Rudėnai su savo šešiais vaikais, iš kurių vyriausioji buvo Stasė (dabar Araminienė), prieškarį gyveno savo ūkyje Šermukšnyne, Šnieriškių kaime, Molėtų rajone, prie Aiseto ežero. Pas Kazimierą Rudėną apsistodavo žvejai, kurie po kelias dienas traukdavo tinklus Aisete. Kazimieras priklausė Labanoro bažnyčios komitetui. Per karą Kazimieras ir Veronika Rudėnai savo ūkyje ir žeminėje miške slėpė du brolius Kačerginskius – Jakovą (Jankelį) ir Eliezierį (Leizerį) bei jų pusbrolių Eskę Strešelskį. Visi Rudėnų slepiami žydai išgyveno.

Po karo broliai Kačerginskiai išvažiavo gyventi į Uteną ir prikalbėjo Kazimierą Rudėną persikelti gyventi arčiau miesto, nes stambiams ūkininkams Rudėnams grėsė deportacija į Sibirą. Rudėnų šeima apsigyveno Ažudvarių kaime netoli Utenos ir taip išvengė deportacijos. Iki pat savo mirties (1960 m.) Kazimieras Rudėnas bendravo su broliais Kačerginskiais. 1970 m. Kačerginskiai persikėlė gyventi į Uteną, o 1973 m. su savo šeimomis emigravo į Izraelį.

Jakovas ir Eliezeris Kačerginskiai dabar jau mirę, bet išgelbėtų brolių Kačerginskių sūnūs Jehošua ir Šimonas gyvenantys Izraelyje, prieš keletą metų susirado savo gelbėtojų palikuonis, tebegyvenančius Utenoje, ir parašė apie savo tėvų išsigelbėjimą memorialiniam institutui *Jad Vašem*, Jeruzalėje.

**OLIMPIJA RUTIENĖ (Stanaitė)
VIKTORAS SKRIPKAUSKAS
BRONĖ SKRIPKAUSKIENĖ**

Cipora Zimanaitė (Zipora Zimon-Toker) gimė 1923 m. Darbėnuose, prieškarį ten ir gyveno kartu su savo tėvais. Prasidėjus karui, vienas Ciporos brolis jau gyveno Palestinoje, o kitas suspėjo pasitraukti

į Rusiją. Netrukus prasidėjo žydų persekiojimai ir žudynės. Ciporos tėvą nužudė Darbėnuose. Ciporos motina su dukra pabėgo į Liepoją, tačiau po kurio laiko jas abi ten sugavo ir vežė nužudyti. Ciporai pavyko nusi-plėšti geltoną lopą ir pabėgti. Motiną nužudė Liepojoje. Tuo sunkiausiu Ciporai metu Darbėnų siuvėjas Viktoras Skripkauskas ir jo žmona Bronė suteikė jai gyvybiškai būtiną pagalbą. Iš pradžių Cipora slapstėsi pas Skripkauskus, tačiau vėliau, kad išvengtų pavojų, jai tekdavo ieškoti prieglobsčio ir kitur. Vieną žiemą ji gyveno pas Bronės Skripkauskienės seserį Olimpiją Stanaitę (dabar Rutienė). Olimpija ir Cipora (karo metais Ciporą vadino Stase) buvo geros pažįstamos ir draugės. Pas Olimpiją Stanaitę (kartu gyveno ir Olimpijos motina) Cipora gyveno kartu su visais, jų name. Tačiau kaimynai pradėjo įtarinėti dėl per anksti užtraukiamų užuolaidų. Todėl Ciporą (Stasę) vėl pervežė pas Viktorą ir Bronę Skripkauskus į Pelėkų kaimą, kur jie persikėlė iš Darbėnų.

Viktorui ir Bronei Skripkauskams bei Olimpijai Stanaitei (dabar Rutienei) padedant, Cipora Zimanaitė išgyveno per karą, po karo ištekėjo, tapo Cipora Toker (Zipora Toker) ir 1947 m. su vyru išvyko į Palestiną ir gyvena Izraelyje iki šių dienų.

ARKADIUŠ ŠPAKOVSKI (ARKADIUSZ SZPAKOWSKI)

Arkadiuš Špakovski (Arkadiusz Szpakowski) po Spalio revoliucijos gyveno Paryžiuje, bet prieš Antrąjį pasaulinį karą atvyko į Vilnių. Apsigyveno pas pasiturintį šeimnininką Pakalnės (Podgorna) gatvėje. Naciams okupavus miestą, dvi seserys žydės paliko namo šeimnininkui saugoti savo brangenybes. Tačiau kai jos atėjo pasiimti savo daiktų, namo savininkas išsigynė pažinties ir šurkščiai ėmė jas varyti iš savo namų.

Arkadiuš Špakovski (Arkadiusz Szpakowski), būdamas savo kambarielyje, viską girdėjo ir užtarė moteris, nes buvo ankstesnių šių moterų kontaktų su šeimnininku liudininkas. Namo savininkas ėmė grasinti, žydės pabėgo, o Arkadiušą tą pačią naktį suėmė ir daugiau jo niekas nebematė. Šią istoriją Arkadiušo dukrai papasakojo jo kaimynas, turėjęs valgyklą tame pačiame ar gretimame name.

Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomi dokumentai, kuriuose parašyta, kad Arkadiuš Špakovski (Arkadiusz Szpakowski) buvo suimtas 1941 m. rugpjūčio 25 d., kalėjo Lukiškių kalėjime, buvo perduotas vokiečių saugumo policijai, o 1941 m. gruodžio 22 d. jam buvo įvykdyta mirties bausmė.

Šiandien pagerbiamas Arkadiušo Špakovski (Arkadiusz Szpakowski), nužudyto už pagalbą žydams, atminimas, jį apdovanojant *Žuvančiųjų gelbėjimo kryžiumi* (po mirties).

MYKOLAS ŠAIKŪNAS DOMICĖLĖ ŠAIKŪNIENĖ

Naama Kaganaitė (vėliau Shilon) gimė 1938 m. sausio 8 dieną Telšiuose, Jehudos ir Suzanos Kaganų šeimoje. Jehudai Kaganui Telšiuose priklausė kojinių fabrikas. 1940 m. tarybų valdžia nacionalizavo kojinių fabriką, bet Jehudą Kaganą paliko dirbti fabrike, nes jis buvo geras specialistas. Prasidėjus karui, 1941–ųjų liepą Jehudą Kaganą kartu su kitais Telšių miesto ir apylinkių žydais naciai ir jų vietiniai talkininkai nužudė Rainiuose.

1941 m. rugsėjį Naama su savo motina Suzana pateko į Telšių getą, vėliau joms pavyko persikelti į Šiaulių getą, kur buvo Naamos dėdė Ichakas Gurvičius. Sužinojęs, kad Šiaulių gete bus vykdoma *Vaikų akcija*, Ichakas Gurvičius padėjo Suzanai ir jos dukrai Naamai pabėgti.

Naamą priglaudė telšiškių Mykolo ir Domicėlės Šaikūnų šeima. Ji pas juos išbuvo iki karo pabaigos. Šaikūnai turėjo tris vaikus. Naamą Šaikūnų vaikai pristatydavo kaip savo pusseserę, vadino ją Aldona. Šioje šeimoje mergaitė nesijautė svetima, ji išmoko kalbėti lietuviškai be akcento, su ja elgėsi kaip ir su kitais vaikais, kartu vesdavosi į bažnyčią.

Vieną naktį Mykolas Šaikūnas nuvedė Naamą pas jos tikrąją motiną Suzaną Kaganienę į kitą kaimą, kur ji slapstėsi kartu su dar keturiomis žydėmis. Naama pas mamą slėptuvėje pabuvo vieną naktį, tada Mykolas Šaikūnas pasiėmė mergaitę. Tai buvo labai rizikingas ir pavojingas žingsnis Mykolui Šaikūnui.

Naama Kaganaitė (vėliau Shilon) laimingai sulaukė karo pabaigos pas Mykolą ir Domicelę Šaikūnus. Po karo mergaitę atsiėmė jos motina Suzana, jos dar kurį laiką liko gyventi Telšiuose. Naama ir jos motina Suzana Kaganienė palaikė glaudžius santykius su savo gelbėtojais ir po karo.

Mykolas ir Domicėlė Šaikūnai 2010 m. *Jad Vašem*, Jeruzalėje pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais.

JUOZAS TENIUKAS
PETRAS TENIUKAS
ONA TENIUKIENĖ
VALERIJA TENIUKIENĖ
ALFONSAS TUPIKAS
IGNAS TUPIKAS
PETRONĖLĖ TUPIKIENĖ

1941 m., likviduojant Telšių getą, Sarai Nechai Sandlerytei (vėliau Hodes) ir dar vienai mergaitei Bronei Judelevič pavyko pabėgti. Jos paprašė nepažįstamos lietuvių šeimos, kaip paaiškėjo vėliau, tai buvo Ona ir Juozas Tėniukai, (kartu gyveno ir sūnus Petras), gelbėti jas. Tėniukai buvo seni žmonės ir negalėjo ilgai slėpti dviejų merginų, nes šalia esančiame Tryškių miestelyje buvo daug policininkų, o tai buvo pavojinga ir merginoms, ir Tėniukams. Jie pažinojo žmones, gyvenusius gerokai toliau nuo miesto. Tai buvo Igno ir Petronėlės Tupikų šeima. Jie priėmė Sarą ir Bronę, bet pas juos merginos negalėjo ilgai gyventi, nes pradėjo domėtis kaimynai, vėl tapo pavojinga. Tupikai turėjo giminitę, Petronėlės Tupikienės seserį Ievą Šalavejienę, kuri gyveno Rimšų kaime, Akmenės rajone. 1942 m. merginas pervežė pas ją ir ten Sara Necha Sandlerytė ir Bronė Judelevič slapstėsi apie metus. Kai vėl pasidarė pavojinga ir reikėjo gelbėtis, atvažiavo senasis Juozas Tėniukas ir nuvežė merginas pas savo sūnų Juozą į tolimą Budriškių kaimą Akmenės rajone, kur Sara, Juozo Tėniuko ir jo žmonos Valerijos globojama,

gyveno iki vokiečių okupacijos Lietuvoje pabaigos, o Bronė keitė slaptymosi vietas.

Juozo ir Valerijos dukra Adolfina Žalėnienė iki šių dienų bendrauja su išgelbėtąja Sara Hodes, gyvenančia JAV.

2000 m. *Jad Vašem*, Jeruzalėje Juozas ir Ona Teniukai, Petras Teniukas, Juozas ir Valerija Teniukai bei Ignas ir Petronėlė Tupikai pripažinti Pasaulio Tautų Teisuoliais.

MARIJONA VIŠČIENĖ
DOMAS VIŠČIUS
JADVYGA AMBRAZIŪNIENĖ (Viščiūtė)
ELENA MEDZIUKIENĖ (Viščiūtė)
JANINA SMOLENSKIENĖ (Viščiūtė)

Nedidelis Domo ir Marijonos Viščių ūkelis Antupychių kaime (Raseinių r.) ribojosi su Vagupių dvaro žemėmis. Vagupių dvarą valdė Aronas Smolenskis. Viengungis ūkininkas gerai sugyveno su savo kaimynu Domu Viščiumi: kai šiam ko prirėkdavo, Aronas niekada neatsisakydavo, paremdavo. Gausi Viščių šeimyna už paramą atsilygindavo darbu Arono ūkyje.

Nacistinei kariuomenei okupavus Lietuvą, žydų gyvenimas virto košmaru. Pirmomis karo dienoms su dviračiais atvažiavo baltaraiščiai, dviračius paliko Viščių sodyboje, o patys tekini nubėgę į Arono sodybą negailestingai jį sumušė. Leisgyvis Aronas tą patį vakarą atšliaužė pas Viščius ir nuo tos dienos slapstėsi pas juos per visą karą. Viščių šeima buvo liudininkai, kai vieną dieną iš Betygalos miestelio visus žydus suvarė į Arono sodybą, o auštant visus sušaudė ant upelio kranto.

Slapstyti Aroną buvo itin pavojinga, nes kaimynai žinojo, kad jis „pradingo“, įtarinėjo jam padedant ir Viščius. Viščių sodyboje buvo įrengtos kelios slėptuvės – buvo iškastas bunkeris tvarte, tuneliai buvo iškasti daržinėje po šienų ir po kambario grindimis, kad, iškilus pavojui, Aronas galėtų pabėgti. Kai Viščiai sužinodavo, kad miestelyje ar kaime vyksta kratos, Aronas, pasiėmęs maisto kelioms dienoms, išeidavo į

rugių laukus arba slapstydavosi krūmuose. Neišvengė kratų ir grasinimų ir Viščių šeima, tačiau jiems visiems pavyko išgyventi ir išgelbėti Aroną Smolenskį.

Arono tėvas Srolis Smolenskis ir brolis Jankelis sušaudyti Lyduvėnuose, sesuo Rebeka prie Ariogalos 1941 metais.

Karui pasibaigus, Aronas Smolenskis vedė jauniausiąją Viščių dukrą Janiną, jie susilaukė dviejų dukrų ir dviejų sūnų. Aronas Smolenskis mirė 1980 m., palaidotas Vilkijoje.

VERONIKA ŽIUROMSKIENĖ JUOZAPAS ŽIUROMSKIS PRANAS ŽURAMSKIS

Mirjam Zivaitės (Marijos Rastenytės-Žiuromskytės-Gvozdiovos) tėvai – Šimelis Zivas ir Lėja Chveidanaitė-Zivienė – prieš karą gyveno Raseiniuose. Netoliese gyveno ir Mirjam seneliai Chveidan (motinos tėvai) bei jų giminės. Apie savo tikruosius tėvus Marija sužinojo iš savo gelbėtojų Žiuromskių. Jie gyveno Dumšiškių kaime netoli Raseinių. Kadangi Marijos tėvai miesto pakraštyje turėjo parduotuvę, Žiuromskiai buvo jų nuolatiniai pirkėjai. Prasidėjus karui ir masiniams žydų areštams, žmonės bandė slėptis. Marijos motina su seserimis ir broliu slapstėsi Dumšiškių kaime kažkokioje pašiūrėje. Tame kaime slapstėsi ir daugiau žydų. Kažkam nepatiko, kažkas įskundė, prasidėjo kratos. Kaip pasakojo Žiuromskiai, pas juos atėjusi Marijos mama iš pradžių paprašė porą dienų palaikyti neseniai gimusį savo kūdikį. Per tas dienas visus besislapstančius žydus suėmė ir sušaudė. Taip Marija liko Juozapo ir Veronikos Žiuromskių šeimoje visam gyvenimui. Jie augino savo jau paaugusius penkis vaikus ir priglaudė šeštą kūdikį. Marija augo, gyveno su jais ir net nežinojo, kad jie svetimi jai žmonės. Kai Marijai sukako šešeri, mirė ir antroji mama, Veronika Žiuromskienė.

Iš Marijos Žiuromskytės-Gvozdiovos prisiminimų: *likau gyventi tuose pačiuose namuose su jauniausiu broliu Pranu ir tėvu Juozapu. Dar buvo Petras, Juozas, Izidorius ir Veronika. Pranas tapo mano mama ir tėvu. Jis*

vedė, susilaukė keturių vaikų. Visą gyvenimą bendravau su jais ir buvau jų šeimos narė. Tai tikrai kilnūs žmonės, auginę mane kaip savo dukrą, nebijodami patiems gresiančių pavojų, be jokio atlygio.

* * *

Nėra to mažo, kuris negalėtų padaryti didelio darbo – sakė Ona Šimaitė, ypatinga moteris, paaukojusi visą savo gyvenimą kitiems.

Pasaulis, kuriame Aušvicas tapo realybe, kuriame žmonės buvo žudomi vien todėl, kad gimė žydais, o tai Antrojo pasaulinio karo metais vyko ir Lietuvoje – Lietuvos piliečiai žydai buvo masiškai žudomi daugelyje vietų: Paneriuose, IX forte, Vidzgirio miške šalia Alytaus, Kužiuose prie Šiaulių, miškų duobėse šalia daugelio Lietuvos miestų ir miestelių. Ir štai tokiame pasaulyje atsirado žmonių, kurių vardai įrašyti ne tik jų išgelbėtų žmonių širdyse, bet ir pasaulinio garso muziejuje *Jad Vašem* Jeruzalėje, Teisuolių sode, Atminimo sienoje išgraviruoti Lietuvos piliečių, per karą gelbėjusių žydus, vardai.

Posakis iš Babilono Talmudo *Išgelbėjęs vieną žmogų, išgelbėja pasaulį* yra itin prasmingas: Teisuoliai išgelbėjo ne tik žydų gyvybes, bet ir per karą sutriptą žmogiškąją orumą.

Kilnūs Teisuolių darbai – žmogiškumo, teisingumo ir doros pavyzdžiai – išlieka ypač svarbūs ugdant tolerantišką XXI amžiaus atviros demokratinės visuomenės pilietį, kuriam būtina žinoti savo praeitį, skaudžias ir tragiškas netektis, prisiminti, kad ir tamsiausiais istorijos laikotarpiais egzistavo pasirinkimo galimybė.

Tekstą leidiniui rengė:
Danutė Selčinskaja
Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus
Žydų gelbėjimo ir atminimo įamžinimo skyriaus vedėja

Vilnius, 2011